

SZÁLA ERZSÉBET*

A szemorvoslás múltjából – a soproni Erzsébet Kórház és a szemészet története

A szembetegségek gyógyítását a régi időkben javasasszonyok, táltosok, kuruzslók végezték, pl. aludttejjel vagy vizelettel borogatták a piros, gyulladt szemet. A kuruzsló eljárások között a népgyógyászat értékes elemeit is megtaláljuk, pl. a gyógyvizek alkalmazásait szembajokra.

Szemészeti vonatkozású emlékeket Sopron város történetében – csakúgy, mint országos vonatkozásban – csak a 13. századtól találunk. A források általában olyan orvosokról szólnak, akik az orvoslás valamennyi ágát művelték.

A herbáriumokból tudjuk, hogy szembajok esetén főleg növényi eredetű szereket használtak. Így például MELIUS JUHÁSZ PÉTER 1578-ban megjelent *Herbáriumát* országszerte ismerték és használták. A füvesek közül FRANKOVITH GERGELY orvosdoktor 1588-ban megjelent „*Hasznos és fölötte szikseges Könyv...*” című munkájában találunk útmutatást szembajok orvoslására is, pl. könyvének 35. oldalán olvashatunk a „*szemfiasrul*”. A test legtöbb betegségére a maga által készített „*Serapium*” kenetet ajánlja gyógyszerként.

A 16-17. században szemészeti gyakorlatot főleg vándorsebészek folytattak. *Okulista*, vagyis olyan orvos, aki elsősorban szemészettel foglalkozott, nagyon kevés volt abban az időben. A kolozsvári borbélysebészek 1568-as céhlevelében találunk említést arról, hogy a vándorszemészek működését nem tiltják meg. Gyakran jelentek meg az országban a külföldről, sokszor a Balkánról érkezett okulisták, akik vásárokon, piacokon hirdették magukat. Sebész mesterséget tanultak, hólyagkövet törtek, sérvet metsztek, de az öregkori szürkehályogban szenvedők látását is sokszor visszaadták. (A szürke lencsét a pupilla mögül tűszerű eszközökkel elpiszkálták, letépték – ám a szemben hagyták, ami gyakori későbbi szövődményekhez vezetett. Akkorra azonban az okulista már messze járt.) Az 1755-ös egészségügyi rendelet megszabta a vásári szemészkedés díjazását, tehát a hatóságok eltűrték az okulisták működését. Ekkor már magyar orvosok is foglalkoztak szembetegségekkel.

A soproni orvosok közül többen tudományos műveikben is foglalkoznak szemészeti problémákkal. GENSEL JÁNOS ÁDÁM soproni orvos (1677-1720) az 1703-ban megjelent „*Theses philosophico-medicae*” című könyvében ephemer megfigyeléseket közöl. A 194. sz. észlelete például „*De proidentia oculi dextri quoad totum*”. A soproni Loew családnak két tagja is orvos lett és szemészettel is foglalkoztak: LOEW ANDRÁS és fia, LOEW KÁROLY FRIGYES. LOEW ANDRÁS „*Observationes Medicinales*” című műve 158. megfigyelése is szemészeti tárgyú („*De Excrescentia carnosa in uno et pterigium in altero oculo ex erisipelate faciei*”).

1791-ben jelent meg a „*Lex Patria*” törvény, amelyben törvényesítik a szemészi (okulista) állást. A 18. század végén még nagyon kevés képzett szemész volt az országban, s így a rendeletnek, amelynek értelmében meggyénként kellett volna egy okulistát alkalmazni, nem lehetett eleget

* szalaerzsebet@mail.datanet.hu

tenni. Sopron megyében sem került betöltésre az okulista állás, pedig nagy szükség lett volna szemészre.

A pesti szemésklinika felállításáig Sopronból és környékéről sok beteg kereste fel Bécset. Az *Életképek* 1847. január 30-diki számában olvashatjuk, hogy a Helytartótanács küldött a városba egy HARTMANN nevű szemorvost, aki igen sikeresen működött. Vándorszemészként járt Sopronban a bécsi FUKALA is, aki Bécsben korának híres operatőre volt. Az *Ödenburger Zeitung* ad hírt arról, hogy FUKALA Sopronba fog látogatni, s a Goldner Schwan fogadóban száll meg.

A szemészet önálló szakmává fejlődése útján az első lépés a pesti szemklinika felállítása volt 1801-ben. Ekkor az oktatást és a gyakorlatot, a tanszék vezetését és az országos szemorvosi tisztséget még egy személy, STAHLY töltötte be. 1811-ben a főszemészi állást kettéválasztották: az egyetemi tanárnak csak az oktatást és a szemészeti kórodát kellett ellátnia, míg az országos szemorvos állandóan utazott az országban. 1846-ban egy második országos szemészi állást is rendszeresítettek, mert egy szemész már nem tudta ellátni a megyéket. Elsősorban a megyeszékhelyeken operáltak, főleg szürkehályogot, valamint sok gyulladásos esetet kezeltek.

Az országos szemészi állást töltötte be SZABÓ JÁNOS, akinek Sopron vármegyei működéséről (mosonmagyaróvári székhellyel) tudunk, majd – Szabót követően – az országos szemészi tisztséget LIPPAY GÁSPÁR (1809-1895) kapta meg. LIPPAY Sopronban volt diák, majd orvos-sebész-mester, Győr megye tisztiorvosa, s 1838-tól országos szemorvos. Működött Sopronban is. LIPPAY a pesti egyetemen a szemészet helyettes tanára (1847), majd rendes professzora lett (1850).

FABINY TEOPHIL szemészprofesszor tanítványai közül, asszisztensei sorában működött (1846-1845) HARTMANN JÓZSEF, aki 1847-ben nevét Keményre változtatta. Később az ország másodszemészévé nevezték ki, s ilyen minőségében járt Sopronban is, ahol igen sikeresen működött. FILICZKY TÓDOR (1828-1882), a szentgyörgyi evangélikus lelkész fia Sopron város tisztiorvosa volt. A soproni szembetegek osztályáról írt a soproni „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde*”-ba 1858-tól.

Korának képzett szemésze volt GROSSMANN LIPÓT, aki 1847-ben Bécsben szerzett oklevelet. Berlini és párizsi működését követően 1854-ben telepedett le Sopronban, s itt folytatott szemészeti gyakorlatot 1862-ig. Ezt követően Pestre ment, ahol 1870-ben szem- és fülbetegek részére nyitott intézetet. Később a budai Szent János kórház szem- és fülészeti osztályának főorvosává nevezték ki. Szemészeti cikkei ugyancsak a soproni újságban, a *Natur- und Heilkunde*-ben jelentek meg 1857-től. Egy optikusról, WAGNER J. CH.-ről is tudunk a városban, aki az *Ödenburger Intelligenz- und Anzeigeblatt*-ban hirdette magát 1856-ban.

A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1847. évi (aug. 11-17) Sopronban tartott VIII. országos nagygyűlésén nagy jelentőségű volt GROSZ FRIGYES előadása „*Terv a magyar és erdélyi földművelők közt oly gyakran előforduló szembetegek és gyógyítható vakok számára, több vidéken egyesületek által alakítandó ingyen gyógyító és ápolóintézetekről. A nagyváradi szegény vakok gyógyintézeteinek rövid leírása*” címmel.

Ebben az időben kórházi szemosztályok még csak igen kis számban voltak az országban. Ezek elődjeként szolgáltak a szembetegekkel megtöltött alkalmi szobák az országos szemorvos kiszállása előtt egy-egy adott megyébe, településre. Az országos szemorvosi intézmény azonban nem felelt meg a követelményeknek, mert az orvos a műtétek elvégzését követően elutazott, s a betegeket nem kezelte.

Sopron város és környékének kórházi ellátása az 1200-as évek nyúlik vissza. Az elmúlt századok során több kórház létezéséről, működéséről vannak hiteles dokumentációk.

A mai *Erzsébet kórház*ról az első adatot egy 1890-ben írt polgármesteri jelentésben találjuk. 1897-ben a város tanácsa határozatban mondta ki a kórház építésének szükségességét. Döntés azonban csak 1909-ben született, melynek értelmében a régi *Zita kórház* helyett egy új, korszerű, 180 ágyas kórházat építenek, amire a városatyák 910 ezer koronát szavaztak meg. (Ebben az időben létezett már egy ún. városi közkórház amely 1900-ban már 513 beteget ápolt, a Zita kórház

pedig magánkórház volt. Amikor a kórház építésére sor került, a városnak 25 orvosa, 20 okleveles bábája és 6 gyógyszerésze volt.)

1910-ben kezdték meg a kórház építését, ám az építkezés az I. világháború terhei miatt nehezen haladt.

A megnyitást sok hivatalos, bürokratikus huza-vona előzte meg, míg 1919. június 23-án DR. SZILVÁSI GYULA kórházi főorvos, egészségügyi népbiztos megnyitotta a soproni Erzsébet kórházat. Ekkor négy osztálya (sebészeti, belgyógyászati, nőgyógyászati, valamint bőr- és nemibeteg osztály) működött, szemészete, gyermekosztálya még nem volt. Az első kinevezett igazgatója a soproni kórháznak DR. KIRÁLY JENŐ sebész főorvos volt.

1926. szeptember 29-én született meg a határozat a szemészeti osztály létesítéséről. Erre a célra 300 millió koronát szavaztak meg. 1931. július 27-én adták át a szemészet (és a bőrgyógyászat) részére az újonnan épült keleti pavilont 33 ágygal. Vezető főorvosai a 20. század folyamán: HUBER REZSŐ, BRAND IMRE, WINKLER MÁRIA és CSEKE ISTVÁN.

Betegforgalmi adatok nem állnak rendelkezésre a II. világháborút megelőző időszakról. A viszonylag nagy (a jelenleginél nagyobb) ágylétszámot az akkor még nagyon gyakori és fertőző szembetegség, a *trachoma* indokolhatta.

A II. világháború óriási károkat okozott a kórháznak. A szemészet épületét csak 1950-re tudták helyreállítani, addig a szemészet az Orsolya iskolában működött.

A szemészet soproni főorvosairól:

HUBER REZSŐ (1889-1959) Sopronban született 1889. október 6-án HUBER SAMU temetőgondnok, kocsigyártó iparos fiaként. Középiskoláját a soproni evangélikus líceumban végezte. Orvosi diplomáját 1914-ben a *Pázmány Péter Tudományegyetemen* szerezte. Az I. világháború idején, 1915-18 között a soproni kórház Belosztályán dolgozott, majd 1919-től 1923-ig az I. szemklinikán volt gyakornok, majd tanársegéd. 1923-tól 26-ig a *Budapesti Állami Szemkórházban* elsőrendű szemspecialistává képezte magát. Őt választották az Erzsébet Kórház első szemész főorvosává. 1923-tól 1954-ig látta el a város és környékének betegeit. Több szakelőadást is tartott. Elsősorban a *trachomával* foglalkozott. E téren szerzett tapasztalatait külföldi szaklapokban is ismertette, ám tudományos munkássága nem volt jelentős. DR. HUBER REZSŐ 1954-ben nyugdíjba vonult. Ekkor már csak csökkentett ágylétszámmal (18 ágy) működött a szemészet, megosztva az Orr-Fül-Gégészettel az emeletet.

1954-től 1956. január 1-jéig az osztály kinevezett főorvos nélkül működött. Megbízott helyettesként a Győrből Sopronba került fiatal szakorvos DR. HOLLÓ SINÉ DR. FRIVALSZKY KORNÉLIA dolgozott, biztosítva mind az osztály, mind a járóbetegellátás folyamatos működését. (Az ezt követő négy évtized alatt, 1991. májusáig ő maradt a *járóbetegellátás főorvosa*.) 1956. január elsejétől BRAND IMRE, a *Pécsi Orvostudományi Egyetem* adjunktusa kapott kinevezést a szemészeti osztály élére.

BRAND IMRE 1910. január 21-én született Őrszálláson, tanító gyermekeként. A gimnáziumot Baján végezte. Orvosi diplomáját 1934-ben kapta a *Pécsi Orvostudományi Egyetemen*. 1934-től 1936-ig a POTE szemklinikáján volt gyakornok és tanársegéd ALBRICH majd BOROS mellett. 1941 és 44 között a zombori kórház szemosztályát vezette, s onnan adjunktusként visszatért Pécsre. A Soproni Kórház szemosztályának főorvosaként működött 1956. január 1-től 1976. május 16-ig. Az általános szemészetén kívül a *trachomával*, a Filatov féle placenta extractum biológiai hatásával, valamint a Kayser-Fleischer gyűrű histochemiai vizsgálatával foglalkozott elsősorban. A *Népegészségügy* hasábjain a *trachoma* szociológiai problémáiról értekezett. Foglalkozott a bőr- és szembetegségek összefüggésével is. Új műszert is konstruált, amely „*brandoló*” néven vált ismertté (irisretractor). Ezt a műszert a kerekpupillás tokos hályogműtétek elvégzéséhez használták. Az ő idejében a soproni kórház szemészeti ellátása országos hírnévnek örvendett. Széleskörű tudományos munkásságot is folytatott, mintegy 75 publikációja jelent meg hazai és nemzetközi szakfolyóiratokban.

Szenvedélyes bélyeggyűjtő volt. „A szemészet a filatélia tükrében” címmel cikket is jelentetett meg. A *Soproni Szemlében* több, a szemészet helyi történetével foglalkozó írást is megjelentetett (SSZ 1965, 1966). Mint oktató a szemészeti ápolónők nemzedékeit vezette be a szemorvoslás tudományába. Évtizedeken át vezette az ápolónővérek képzését és továbbképzését is. BRAND IMRE 1973. május 16-án súlyos betegségben meghalt. A helyére 1973. október 1-től DR. WINKLER MÁRIÁT nevezték ki, aki 1965-ben került segédorvosként a soproni szemosztályra.

WINKLER MÁRIA (1938 -) 1938. november 8-án született Győrben. Orvosi diplomáját a *Debreceni Orvostudományi Egyetemen* szerezte meg 1964-ben. Budapesten, a II. számú szemklinikán szakvizsgázott szemészetből 1968-ban. Kinevezését követően a megüresedett segédorvosi állásra DR. FREYLER ALICE került, aki 1990-ig segédorvos, szakorvos, majd adjunktus volt az osztályon. A nyolcvan-kilencvenes években az osztály nem csak a legmodernebb gyógyszeres ellátásban részesítette betegeit, hanem a műtéti technikában is élen járt. Nagy fordulatot jelentett a mikroszkóp, a *mikroműszerek* bevezetése a bulbusmegnyitó műtéteknél. A nyolcvanas évek végétől általánossá vált a hályogműtéteknél a *műlencse beültetés*. Bevezették a *lasertherápia*-t és üzembe helyeztek egy új operációs mikroszkópot fotó és video felszereléssel. A modern Zeiss operációs mikroszkóp beszerzésével biztonságossá vált a modern, korszerű, tervezetten nyitott tokos *szürkehályog műtétek* végzése és a hátsócsarnok *műlencse implantáció*. A módszer soproni bevezetése és standard beavatkozássá tétele WINKLER MÁRIA érdeme.

1995-98 között a fekvőbetegek száma 500-ról 750-re nőtt. A műlencse beültetések száma 20%-kal növekedett, s ugyanakkor az ápolási idő jelentősen csökkent (10 napról 6 napra – ma már csak két nap). A járóbeteg ellátás forgalma átlag évi 27 ezer fő körül mozgott.

Az osztály orvosainak kiemelkedő teljesítményét külön hangsúlyozza az a tény, hogy 1999 elejére – főleg az anyagi megbecsülés hiánya miatt - erősen megcsappant az orvos-létszám. Öt orvos távozott az osztályról, csak a főorvos asszony és DR. BARANYAI ILONA maradt. DR. WINKLER MÁRIA főorvos 1998 őszén, 34 év kórházi munka és 25 évi osztályvezetői beosztás után felmentését kérte vezetői beosztása alól.

Több pályázó közül a főorvosi állást a *Pécsi Szemészeti Klinika* adjunktusa, DR. CSEKE ISTVÁN nyerte el 1999. április 1-jétől.

Ugyanebben az évben megkezdődött a kórház rekonstrukciója, s a háborús károkat szenvedett épületből a szemészeti osztály is új helyre, a központi épületbe költözhetett.

Az átköltözést követően azonnal megkezdődtek – a régióban elsőként – a legmodernebb szürkehályog-sebészeti technikát jelentő *phakoemulzifikációs műtétek*.

A szakrendelés vezetését és a járóbeteg rendelés feladatainak ellátását továbbra is DR. WINKLER MÁRIA, a korábbi főorvos asszony végezte, s végzi ma is.

Az új elhelyezés a szemészet számára ma ideálisnak mondható. Megszűnt az osztályt korábban terhelő szétforgácsoltság, s a jobb műszerkihasználtság jelentős minőségi javulást hozott a betegellátásban. Megnőtt a fekvőbeteg-forgalom, növekedett a műtétek, s azon belül a szürkehályog operációk száma. Nőtt a területen kívüli betegek számaránya is.

Az épületi-infrastrukturális felújítást régóta várt műszerfejlesztés is kísérte, amely teljessé tette a soproni szemészeti diagnosztikát és terápiás eszköztárat. Számos új készülékkel (fundus kamera, szemészeti ultrahang, stb.) kiemelkedő lehetőséget kaptak a korszerű gyógyításra. Számos nagylelkű adományozó is támogatta a soproni szemészet műszerparkjának fejlesztését. Így pl. a Lions Klub, a *Soproni Egészségügy Alapítvány* és Prof. DR. ALPÁR JÁNOS, aki optikai kiegészítők sorát küldte az operációs mikroszkóphoz. (DR. ALPÁR JÁNOS soproni származású, Amerikában élő szemészprofesszor, aki különösen a szemlencse beültetések vonatkozásában végzett nemzetközi szinten úttörő munkásságot. A Semmelweis Orvostudományi Egyetemi is díszdoktorává avatta 2003-ban. Ő fordította angolra a magyar szemészet jelentős alakjának, LINKSZ ARTÚRNak „*Visszanézek...*” című könyvét, önéletrajzi írását, amely 1977-ben jelent meg New Yorkban.)

Az osztály munkatársainak 1994-2004 között 6 magyar és idegen nyelvű publikációja (CSEKE) jelent meg, valamint 41 előadásuk hangzott el hazai és nemzetközi konferenciákon.

Amint azt SZÁLLÁSI ÁRPÁD írásából tudhatjuk, az *oftalmológiai történetírás* nálunk, Magyarországon elsősorban önéletrajzi, életrajzi jellegű. A szemészek naplószerű életrajzi summázatának hagyománya a nagyváradi GRÓSZ dinasztiával kezdődik. A nagy pesti orvosi iskola fénykorában (BALASSA, SEMMELWEIS, KORÁNYI, BÓKAY, LUMNICZER) a tanszékvezető LIPPAY helyett HIRSCHLER IGNÁC főorvos képviselte a korszerű szemészetet.

Az első *aktív oftalmológus és tudatos szakmatörténész* BARTÓK IMRE, aki 1931-ben 55 oldalas tanulmányt közölt a szemorvoslás magyarországi történetéről.

Több hiánypótló mű született MAGYARY-KOSSA, BÍRÓ IMRE és a RADNÓT MAGDA-KENYERES ÁGNES szerzőpáros tollából. A 20. századi magyar szemészek életrajzi és működési összefoglalását GYÖRFFY ISTVÁN készítette el, címszószerűen, száraz tényadatokra támaszkodva.

A soproni szemorvoslás történetére vonatkozó források nem bőségesek. Az eddig megjelent kórházi évkönyveken és néhány cikken kívül időszerű lenne egy levéltári, adattári kutatásokon alapuló átfogó tanulmány készítése is.

Felhasznált irodalom:

- A soproni Erzsébet Kórház 75 éves. Sopron, 1994.
- Bartók Imre: A magyar szemészet története. Bp. 1954. Akadémiai Kiadó.
- Brand Imre: Szemészeti adatok Sopron történetében. Soproni Szemle, 1965/3.sz.
- Brand Imre: Soproni vonatkozású szemészeti adatok a XIX. századból. Soproni Szemle, 1967/ 1. sz.
- Brand Imre: Soproni adatok az okulisták korából. Soproni Szemle, 1966/1.sz.
- Cseke István: Kisgyermekek látásának szűrési lehetőségei és haszna a „Soproni modellben”. Diplomadolgozat. 2005.
- Eper Tivadar: Brand Imre. (1910-1973). Soproni Szemle, 1974/1. sz.
- Links, Arthur: Visszanézek... New York, 1977.
- Links, Arthur: Fighting the third death. Ford: John J. Alpar. New York, 1986.
- Magyarországi szemorvosok életrajzi adattára. Összeáll: Györffy István és Salacz György. 2004.
- Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek III. Budapest, 1931. Reprint.
- Soproni és Sopron megyei Címtár, 1948.
- Sopron megyei jogú város Erzsébet Kórház története 1994-2004. Sopron, 2004.
- Sopron Városi Tanács VB Kórházának I. évkönyve 1960-1965. Sopron, 1966.
- Sopron Városi Tanács VB Kórházának II. évkönyve 1966-1968. Sopron, 1969.
- Sopron Városi Tanács VB Kórházának III. évkönyve 1969-1974. Sopron, 1974.
- Sopron Thj. Város népjóléti intézményeinek helyzetképe 46/1954 VIII.j.3.b.14/1 Soproni Levéltár
- Szállási Árpád: A magyar szemészet szemész történetesei.
- <http://semmelweis.tripod.com/eng/szemesz.html>
- Válogatott dolgozatok a Soproni Városi Kórház orvosainak 10 éves munkásságáról.
- Különlenyomatok. Klny. Gyűjtő. Erzsébet Kórház Könyvtára.
- Varga Imréné: Adatok a 20. századi soproni temetkezései vállalkozók történetéhez. Soproni Szemle, 2003. 3. sz.